БІБЛІОТЕЧКА
ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ

В. СТЕФАНИК

ОПОВІДАННЯ

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО
УКРАЇНИ

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ.

КРАСНЕ ПИСЬМЕНСТВО.

Васильченко.—Оповідання. 81 ст. . . . . 25 к.
Вишня Остап.—Літературні усмішки. 25 ст. . . 25 к.
„Гарт".—Альманах перший. 175 ст. . . . . 2 крб. 20 к.
Досвітній О. — Тюнгуй, новели з китайського життя, 139 ст. . . . . 1 крб. 20 к.
Короленко В.—Твори, т. I, II, и III. . . . . —
Коцюбинський М.—Твори, т. I. 224 ст. . . . . 50 к.
Коцюбинський М.—Твори, т. II. 309 ст. . . . . 50 к.
Коцюбинський М.—Зарізяка. 29 ст. . . . . 10 к.
Коцюбинський М.—Кат. 32 ст. . . . . 10 к.
Коцюбинський М.—Коні не винні. 32 ст. . . . . 10 к.
Кулик І.—Зелене серце. 48 ст. . . . . 40 к.
Панченко.—До перемоги (декламатор). 336 ст. . . 1 крб. 40 к.
„Плуг"—Літературний альманах. 218 ст. . . . . 2 крб. 50 к.
Стефаник.—Кленові листки. 330 ст. . . . . 1 крб. 25 к.
Тесленко А.—З книги життя. 61 ст. . . . . 25 к.
Хвильовий.—Сині етюди (проза). 198 ст. . . . . 50 к.
Хоткевич.—Камінна душа. Повість. 301 ст. . . . 60 к.
Шевченко Т.—Кобзар. Ювилейне вид. 332 ст. . . 50 к.

БІБЛІОТЕКА МОЛОДОГО ЛЕНІНЦЯ:

Винниченко.—Кумедія з Костем. 21 ст. . . . . 15 к.
Винниченко.—Федько-Халамидник. 207 ст. . . . 45 к.
Винниченко.—Хто ворог. 32 ст . . . . . 15 к.
Виниченко.—Марий Мирон. 202 ст. . . . . 55 к.
Грінченко.—Ксеня та инші оповід. 121 ст. . . . 40 к.
Короленко В.—Діти підземелля. 43 ст. . . . . 8 к.
Рубакин.—Корали й Люди. 46 ст. . . . . 25 к.
Франко.—До світла. 39 ст. . . . . 15 к.

2012

В 2626

[891.79—32]

В. СТЕФАНИК

ОПОВІДАННЯ

ЛННБ України ім.В.Стефаника
00598107 (U)

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ
1925

Збірка М. С. ВОЗНЯКА

ЛЬВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА
АН УРСР
№ 34392

Д. У. Д. № 682 · Київ.
Держтрест „Київ-Друк", друк. № 2,
Пушкінська, 4 Зам. № 542—500.

ВАСИЛЬ СТЕФАНИК.

Василь Стефаник—видатніший з сучасних наших галицьких письменників. Він народився р. 1871 в селі Русові, Снятинського повіту, в Галичині, в селянській сім'ї; скінчив гімназію, а потім здобув вищу освіту в Краковському та Віденському університетах. Писати почав Стефаник давно, але написав порівнюючи дуже небагато, кілька десятків коротеньких оповідань, так званих мініятюр. Проте, невеликі ці оповідання поставили Стефаника на визначне місце в нашому письменстві, і можна сказати, що він є найбільший з письменників в сучасній літературі. Творчість Стефаника така, що хоч писати він почав ще наприкінці минулого століття, але оповідання його нічого не втратили в своїй цікавості й в своєму значінні ще й для нашого часу. Селянин з походження, він увесь свій талант віддав на те, щоб змалювати нужденне, гнітюче життя галицьких селян. Галицький селянин-українець перебуває вже довгий час під жорстоким утиском

імперіялізму та капіталізму; в жахливій нужді в темноті повній, в лабетах визиску, експлоатації та знущання; напівголодний, пригнічений проводить він страшну боротьбу за життя. Визволення, що прийшло для українського селянина на Наддніпрянщині, ще не торкнулося його галицького брата; тому майже все, що разказав про життя галицького селянина Стефаник, має живе значіння жахливої дійсности.

Стефаник цікавий не тільки реалістичним змістом своїх творів. Він—великий майстер оповідання, що просто, спокійно, без зайвих слів, стисло розказує все, як було, і цим одним утворює найміцніше враження. Він уміє завжди знайти в житті людини дрібніші рисочки, окремі характерні менти, що відразу, як живу, ставлять перед нами цю людину.

Б. Якубський.

СИНЯ КНИЖЕЧКА

СИНЯ КНИЖЕЧКА.

Отой Антін, що онде п'яний викрикує на толоці, був усе якийсь нещасливий. Все йшло йому з рук, а ніщо в руки. Купить корову, а та й здохне, купить свиню, та й решетину дістане. Кожний раз отак.

Але як умерла йому жінка, а за нею і два хлопці, та й Антін, як не той став. Пив та пив, та пив; пропив поле, пропив город, а тепер хату продав. Продав хату, взяв собі від війта синю книжку службову та й має йти десь наймитися, служби собі шукати.

Сидить отам п'яний та й рахує, щоб село чуло, кому продав поле, кому город, а кому хату.

— Продав та й амінь! Не моє—та й решта! Не мо-о-є. Ей, коби дід мій та підвівся із гроба! Мосьпане, штирі воли як слимаки, двадцять штирі морги поля, хати на ціле село! Все мав. А тепер—дивись!

Показував селові синю книжечку.

— Ой, п'ю та й ще буду. За своє п'ю, ні

кому до того діла немає. А він мені каже: мой, пропив єси грунт! Печатку прибиває та й картає! Е, я ще не таких войтів видів!

— Аби тобі так умірати легко, як мені, газді, легко.

— Йду я з хати, геть цілком вже вихожу та й поцілував поріг та й іду. Не моє—та й решта! Бий як пса від чужої хати! Можна—пропу. Було моє, а тепер чуже. Вихожу надвір, а ліс шумить, словами говорить: вернися, Антоне, до хати, вернися, гей!

Антін б'ється обидвома кулаками в груди, аж гоміи селом іде.

— Знаєте, жаль такий прийшов, що раз жаль! Вхожу назад до хати. Посидів, посидів, та й вихожу—не моє, що маю казати, коли не моє....

— Аби так моїм ворогам конати, як мені було з своєї хати виступати!

— Вихожу я на-двір, та й ні, таки обмарило. Зелений мох на хаті, треба було-б її пошивати. Камінь, вода—не я тебе буду, небого, пошивати. Камінь,—аби камінь, і той тріснув би од жалю!

Антін по сім слові гатить руками у землю, як у камінь.

— Сів я на призьбу. Ще небіжка мастила, а я глину тачками возив. Лиш хочу встати, а

призьба не пускає. А мені жаль, не жаль, ні! Але таки гину... Сижу я та реву, так реву як би з мене хто паси дер. Люди ззираються на покаляніє.

— Ади, отам коло воріт та піп проші казав. Увесь мир плакав. Порядна, каже, жона була, працьовита....

— Перевертайтеся в гробі, небожата, бо я лайдак. Пропив усе, що до нитки. І полотно пропив. Чуєш, Маріє, та й ти, Васильку, та й ти, Юрчику, тепер батько буде у рантухових сорочках ходити та жидам води доносювати...

Антін тепер показує на війтову хату.

— Але війтиха—добра жінка. Винесла мені хліб на дорогу, аби війт не видів. Най пан бог твоїм дітям годить, де вони поступлють. Най вам бог усім дає ліпше, як мені...

— На якій ґатунок я маю на чужій призьбі сидіти? Йду. Лини поступив з неї, а вікна в плач. Заплакали, як маленькі діти. Ліс їм наповідає, а вони сльозу за сльозою просікають. Заплакала за мною хата. Як дитина за мамою—так заплакала.

— Обтер я полою вікна, щоб за мною не плакали, бо дурно, та й вистунив звідти цілком...

— Ой, легко, як каміня гризти. Темний світ навперед мене...

Антін обводить рукою довкола себе.

— Ось, є ще гроші, але буду пити. З нашими людьми нап'юся, з ними пустю. Най знають, як із села я виходив.

— Дивись—у пазусі маю синю книжечку. Отце моя хата і моє поле, і мої городи. Іду собі з нею на край світа. Книжечка від цісаря, усюди маю двері отворені. Усюди. І по панах, і по жидах, і по всякій вірі!

ПІДПИС

.a

...ші, а..
...ї'юся

ПІДПИС.

Мала Доця ходила лавою по-за плечі газдів, що писали коло довгого стола свої імена. Кожний зі взору. Грубими руками оті писарі обходили з кожного боку, відки-б найліпше їм почати. Грудьми притискали так до стола, аж скрипів. Наука йшла тихенько, лишень чути було мляскання губів, як газди мочили оливець у роті. А білявенька Доця заглядала до кожного, чи добре пише.

— Доцю, гей, а подивися, як воно виглядає?

— Ще чепірнате таке, як нечесане повісмо, що пишіть.

І газда ихав оливець у рот і зачинав знов писати.

— Ану-ж-но, глипни на мое, бо я вже його чешу другий вечір, аж мені груди болять. Ану, читай, що я написав.

— Павло Лазиренко.

— Акурат я. Та так воно там стоїть, що кожний пізнає?

— Хто вчений, та й кожний.

І Павло почервонів з утіхи й оглядав карточку з усіх боків...

— Ану-ж-но я ще раз його випишу.

І нахилився, і слинив олівця.

Доця якось дуже поважно ходила по-за плечі ґаздів, її мама дивилася з печи й утихомиряла хлопців, щоб не верещали, бо дядьки позмилюють нумера.

На лаві сидів старий Яків Яримів і з великим вдоволенням дивився на оту науку. Врешті не міг видержати, щоб не заговорити. Дві години глядів з найбільшою увагою, а тепер не втерпів.

— Гей, ґазди, та лишіть трохи на завтра, таже груди вам потріскають.

Ґазди підняли голови і, як пришиблені, виглядали.

— Вишукав-ем вам добро та й маєте мені подякувати, а Доці маєте дарунок купити.

— Та хто вас на таке вгараїв?

— Біда мене на це народила.

— Яка біда?

— Векслі.

І старий Яків став розповідати вже сотий раз, як то було.

— Та же всі знаєте, що-м на горілку не

в'язав землю по банках, бо мене бог би скарав. Але стара мене запхала.

— Яка стара?

— Ви от і молоді, і вчитеся, вижу, письма, та й нічого не знаєте. Увіходить з комори, тай каже: «Гей, старий, таже муки нема; лиш зо дві мисчини в міху». А я подумав, подумав—та й гай до міста писатися на сотку до позичкового банку.

— Прийшов я, знаєте, до того банку й кажу, що так і так: не стало хліба межи діти та й прошу, пане, вашої ласки та й божої позичити сотку.

— Ґрунт маєш?

— Є, пане, те без ґрунту сьогодні ніхто не дасть.

— А стоїть на тобі?

— На мені.

— Табула *) чиста?

— Геть, все чисто.

— Довги маєш?

— Та десь межи жидами є не такий-то довг, лиш струп. Та вже за цю сотку і хліба межи діти кину, і жидам рот заткаю.

— То принеси аркушок і аністрат **) та й підеш на засідання.

---

*) Табула—урядові книги ґрунтові.

**) Extract—виписи.

— Та коли прийти на те засідання?

— Говори до мужика! Тебе самого не треба, лиш паперів.

— Вибачайте мені, пане, бо я не порозумів, а папери—ось вони.—Та й витяг з пазухи, та й подав.—Там, кажу, десь є все, бо я то до купи все складаю, всі письма. Я, видите, тому не розумію нічого та все ото разом тримаю. Перебрав він, найшов, що до нього, та й каже: за тиждень прийди.

— Ходив я зо три, аж каже нарешті, що є гроші ухвалені.

— А вмієш, старий, писати?

— Ей, де, пане! У школі мене не вчили, у війську не був, та й цілком сліпий.

— То мусиш підписуватися у нотаря.

— Я, прошу, покладу знак своєю рукою, ось хрестик, а ви підпишіть...

— Не можна, каже, на векслях хрестів класти....

— А я в гадках став. Це як возьмуть уніс, як процент наперед відберуть, як нотареві заплатю та й—того капіталу мало, що мені лишиться.

Звертівся я по місті за ручителями, та й надибаю шевця, отого злодюгу Лянчинського. Воно, біда, все никає по місті. Став я та й розказую за свою біду.

— Хлоп, каже, все дурний, гине цілу зіму, та й би не навчився навіть своє порекло на письмі покласти.

А хоч ти—злодюга вічна й помийник жидівський, але слова добрі маєш,—погадав я собі, та й побіг далі.

— Привів ручителів, підписались ми у нотаря, але з сотки тринадцять левів *) обірвали.

— Несу я ті гроші додому, а той швець мені з голови не вилазить. Злодій то злодій, але слушні слова говорить. Отже рвуть шкуру, здіймають, як з вола. Сотку ніби взяв, а додому що несеш?

На отсім місці все Яків плював і тепер плюнув.

— Кожний хоче від руки, кожний хоче дурничку, а то бо вже так тісно стало, що-раз тісно.

— Поклав я гроші у скриню, а сам до Доці. Ти, Доцю, діда навчи підписати намено... Я волію тобі плахтиночку купити....

— Та й навчила, та й ви по селі перечули, та й з діда насміхалися. Але прийшло до крутого, треба векслі підписувати, а ви за дідом до Доці. Я вам дорогу показав, що вже не маєте гроші утрачувати.

*) Лев—гульден.

ЛЬВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА
АН УРСР
№ 34392

— Та вже не маємо,—відповідали ґазди,— та маємо вам подякувати, та й Доці, нашій навчительці.

— Але маєте всі їй по дарункові принести.

— Та вже певне...

Доцька сиділа на печі і дуже тішилася. І мама її усміхалася.

ЛИСТ

ЛИСТ.

У хаті було так ясно, що баба Грициха бачила кожний палець Іванків, де він до стіни притулився.

Сонце спускалося насамперед на ліс, що стояв на горі перед хатою, на його галузію лишало всі свої дорогі каміні блискучі, а ліс бив промінями у вікна хати.

І так їх було багато в хаті, що баба бачила кожнісінький палець Іванів на стіні.

— Гей, Іване, аби я тебе не виділа більше на лаві! Глянь, що ти із стіни поробив. По землі собі бігай.

Іванко бігав від порога до стола та возив на нитці коліщатко від ниток, та й казав бабі:

— Не бійтеся, я вже, бігме, не буду.

Коло баби на печі сиділа маленька Марійка, з заплетеною кісочкою, як мишачий хвостик.

— Боже, боже, як народові тісно стало жити, а як свята надійдуть, та й нарід таки веселиться,—гадкувала собі баба.

Лице зморщене, сині губи, сухі руки, сивий волос—отака баба.

— Ба, дядько Василь ідуть до нас із Мивчиться.

колою Семеновим, із тим, що в школах він

— Тікай із землі, біжи до баби на піч.

До хати увійшов Василь із школярем.

— А в вас, мамо, на печі Різдво? Віншую вас щастям, здоровлям, аби ви ще прожили межи нами,—віншував син мамі та й цілував руку.

— Ой, синку, мені Різдво не в голові. Я, дитинко, всі дні оплакую і свято, і будень,— казала баба, та й сльози в очах показалися.

— А я приїхав письмо від Федора прочитати, бо вчора на пошті прийшло. Семенів от прочитає.

— Та що пропише, дужий він, чи слабує?

Василь витягнув лист з череса, подав школяреві, а цей взяв читати.

«Коханий мій брате, Василю, і, ви, мамо. Кланяюсь до вас на Різдво і віншую вас на ці свята. Заколядував би вам колядку з кременалу *), але боюся, що вітер мою коляду у лісі стратить та й під ваші вікна не привіє».

*) Кременал—тюрма.

Стара мама обсипалася слізьми, а Василь мовчав.

«Тут арештанти, як заколядують, то аж сірий мур розсипається, аж іржа ґратів опадає. Як поведуть голосом, то аж дозорці наслухають. А така коляда в неволі сумна та страшна. А собі то я вночі ґеть чисто нагадав за коляду. Як ще я хлопцем ходив колядувати, як ви, мамо, мене у тата здоволяли, аби пустили у коляду, а потім як ми парубками вже ходили із скрипкою колядувати. Бувало станемо, як ліс під вікном. Колядуємо, а скрипка рівно плаче, і ніколи ми її не могли переколядувати. От і тепер чую, як та скрипка плакала, таки осьде плаче....».

— Ой, сину, сину, то-то-сь діти осиротив,—шептала баба.

«Але годинами, мамо, та так мені у цих мурах страшно, що не годен я сам на ліжку лежати та й іду до другого, бо умер би. Як собі нагадаю за Настю, що вона через мене пішла в землю, та й мені діти на нівець осиротила, та й кров живцем із серця капає. А крізь ґрати видко звізди. А я на них дивлюся, як вони, котре більші та менчі за собою провадять. І почитую собі на велику, що це Настя, а на малі,—що це Марійка зараз за нею, а це Іванко, а це Василько...»

— Ой, синку, не бери ти собі такий великий жаль до голови!—крикнула баба, ніби оце Федір говорив до неї, а не писав.

«Та й усе мені привижується похорон Настин. Йдете ви, йдуть діти за деревищем, ідуть люди. А хоругвами вітер носить та й питає: «а чоловік цеї жінки де подівся». А подерта хоругва йому все каже: «в Станіславі, в кременалі!»

— Ой, замурували тебе, сину, у неволі,— так зітхала баба.

«Я гадав, аби неправду корчувати, а то вони мене з корінем вирвали, жінку вбили, та й діти лишилися на волю божу. Коби, ти, брате Василю, і ви, мамо, аби-сте за мої дбали. Аби їм голову у суботу змити, а в неділю білу сорочку аби дати. Аби вони чорні не ходили, аби їх нужа не їла. А найдужче аби ви, мамо, на найменшу Марійку позір дали. Аби воно, маленьке, не слинило сорочки, та аби воно не плакало, бо слина у грудці вжирається. Знаєте, що як сирота плаче, то всі ангели плачуть....»

— Обчісую я твої діти що-суботи та й сорочки їм перу що-тижня, та й пускаю старі сльози за водою,—відповідала баба.

«А ти, брате, Василю, дбай за мої хлопці. Не пускай їх у мішку по дощеві ходити, але

ти їм сардачинки *) поший. Навчи їх на розум, як би й я, а не пусти по-під плоти. Зроби з них газдів та й наказуй, аби свого тата та й маму не забували. бо їх тато не був лайдаком, але своє право тримав...»

— Ой, Федоре, не пустю я твої хлопці по-під чужі плоти, але навчу їх, як рідні,—вже Василь казав.

«А ту ниву під ланом засійте пшеницею, бо то добра нива, недавно гноєна. Та й робіть так, аби моїм дітям кривди не було, бо я маю таку гадку, що біден я вже не годен вийти. Та й пришліть до мене геть за все, що ся дома діє?

«Кланяюсь до тебе, брате, та й до вас, мамо, та й до дітей моїх. Ф е д і р».

Баба ревно плакала, а обоє дітей за нею.

— На-но тобі крейцар, на-но, але не плач. От чуєш, що татко каже, аби-сь баби слухав, аби-сь не пустував.

Казав оце Василь до Іванка та й дав йому новенький крейцар.

*) Сардачина—свитка.

В КОРЧМІ

В КОРЧМІ.

Коло довгого стола сидів Іван та Проць. Котили по столі завзяті слова й схилившися слухали, що стіл говорить. Нарікали та й пили. Проця жінка била, а Іван його вчив бути паном жінці.

— Ого, вже най того вола шлях трафить **), що його корова б'є,—казав Іван.— Якби мене жінка мизиничим пальцем кипула, то б з неї капусту зробив, на винне яблуко розносочив би. Мой, таже це покаяніє на увесь світ, аби жінка лупила чоловіка, як коня. Але я би її борзо до пам'яти привів, щоб не пам'ятала, куди ходить. Вигострив би сокиру на точилі та й руки по лікті обрубав би. Лиш раз, два та й рукам кінець.—Сказав оце Іван та й здійняв руки вгору, неначе б мав гадку злетіти. Подав голову назад, очі вирлив у Проця та чекав, що Проць йому скаже.

*) Шлях трафить—параліч розб'є (з нім. Schlag).

Проць помахував головою та й нічого, сирота, не казав, бо що мав казати, коли все правда.

— Ей, ти, партику, не телепайся над книжкою, як пшеник, на грабку, але давай, брате, горілки. Я платю, а ти давай, бо мій кременал, а твоя смерть. Не гандлюй зо мною, але сиш тої браги!—казав Проць, та й бив кулаком у стіл.

Жид сміявся, наливаючи горілку. Газди стали пити. Нахилялися один до одного і відхилялися, ніби дві галузці, що ними легонький вітер колише.

— Та гадаєш,—казав Іван,—що ти-б чекав на шандарів *), аби її брали? Лише-б руки обрубав та й свиту на себе та й до суду. Встид за встид, але я-б сказав панам, що мене жінка била, а я руки обтяв. Може-б яку днину посидів, а може-б і годину не сидів.

По цім слові пили горілку. Так гірко пили, як кров, кров свою—так кривилися.

— Процю, брате, — видиш, п'ємо горілку, ти мене частуєш, але п'ємо свою працю, свою кервавицю. Кров свою п'ємо. Але радю тобі, щире тебе наказую, припри собі жінку, най вона до тебе руки не простягає. Мой та же

*) Шандар—жандарм, поліціянт.

ти сміхом став по селу, жінка б'є та духу наслухає, а ти газдою маєш бути? Я би таку жінку дзумбелав та в ступу-б запрягав та каньчук дротяний з клинка-б до неї стягав.

Іван виймав гроші і хотів собі заплатити за горілку, але Проць змів гроші на землю, бо дуже розсердився.

— Іванку, за що мене, брате, пореш без ножа? Я маю охоту тебе зачастувати, бо ти мене, як якийсь сказав, як мама рідна на добре радиш. Не тич мені грошей, але пий.

Та й знов пили.

— Або говори з нею по добру. Як прийдеш додому, та й кажи жінці так: гей, жінко, де ти мені присягала? Чи на сміттю, чи в церкві? Чи рабин нас вінчав, чи піп шлюб давав? Ти до мене руки протягаєш, а я ручки втну. Стій, внеси стілець та сокиру, та й будемо рахуватися.... Так ти її наповідай, та може налякаєш....

— Іванку! ти, небоже, моєї жінки не знаєш. Таже вона така тверда на серце, що-б ката не збоялася. Я часом хочу дати їй огрозу, але вона, що має під руками, та як не вхопе! Аби її дохторі так по смерти пороли! — «Ти марнотрате,—каже,—ти, що видиш, та до корчми тягнеш, та ще мене хочеш збиткувати?»—Але, кажу тобі, що я такий від неї

битий. такий паренний, що прийдеться мені від хати йти. Але кажу, може її бог руки без мене усушить, може я допросюся цього у бога.....

— Чекай на бога, чекай, дурний, а вона буде бити, аж на вітер здіймати. О, вже ти такий газда своїй жінці, як вербовий заніз у ярмі. Плюнути не варт на такого газду.

Проць закашлявся, аж посинів. Іван поклав обидва кулаки в зуби та й гриз. Потім скреготав зубами на всю корчму.

— Ходь сюди, орендарю. Мой, жиде, ти вчена голова, та тому з нас шкуру лупиш; скажи мені, чи є такий паруграф, аби жінка чоловіка била? Чи є такий рихт*)? Ти читаєш у книжках, аж скаправся-єсь, то десь там воно повинно найтися. Як цісарь такий паруграф написав, то най моя також мене б'є. Руки складу навхрест, а вона най бучкує. Як право цісарське, то має бути цісарське!..

Жид казав, що такого права не дочитався. А Процеві казав, що повинен іти додому, бо жінка буде сварити.

Проць плюнув, прилупив очі і довго дивився на жида. Хотів сварити, але обмірковався та й устав з лави.

*) Такий закон.

Ідучи додому, горланив па ціле село.

— Коли-ж бо не боїться, отож нічогісінько не боїться... Але я руки обітну, як вербу підчимхаю. А це-ж куди? Як прийшла, то був бузьок на хаті, а тепер? Де, де тому край?

Чути було, як Проць приспівував: «Де, де-е, та де тому край?»

Як доходив до хати, то замовкав, а па воротях геть затих.

СТРАТИВСЯ.

СТРАТИВСЯ.

Колія летіла у світи. У кутку на лавці сидів мужик та плакав. Щоб його ніхто не бачив, що плаче, то ховав голову у писану тайстру *). Сльози падали, як дощ. Як раптовий дощ падали, що зараз пуститься, та й незабаром уймається.

Твердий такт залізниці гатив у мужицьку душу, як молотом.

—Та ще снився мені недавно. Десь я беру воду з кирпиці, а він десь на самім споді у такій подертій кожушині, що господи! Тут, тут утопиться. Миколайку, синку, — десь я йому кажу,—а ти-ж тут що дієш? А він мені повідає:

«Ой, тату, не годен я у війську вибути».

— Кажу я йому: терпи та до науки борися та чисто коло себе ходи. Та й от вже навчився...

Одна велика сльоза покотилася долі лицем та й впала на тайстру.

*) Тайстра—торба.

— Іду до нього, та знаю, що вже його не застану. Але чи буде до кого вернутися? Бігла за мною полем, кервавими сльозами просила, аби її взяти. Ноги її посніпіли від снігу, верещала як не сповна розуму. Але я нагнав коні та й примкнув. Може десь там серед поля домерзає... Було стару взяти. А нам же тепер чого треба?... Най гроші йдуть, най худоба з голоду гине. Таким трупам, як ми, та на що нам? Торби най пошие, та підемо просючи межи люди у те місто, що Миколаєва могила у нім буде.

Притулив лице до шибки та й сльози по вікні спливали.

— Ой, стара, тото-ж діждалися на сивій волос вінка! Тото, небого, десь б'єш головою у стіни, тото до бога ридаєш!

Старий хлипав, як мала дитина. Плач і колія підкидали сивою головою, як гарбузом. Сльози плили, як вода з нори. Мужикові причувся голос його старої, як вона біжить боса та просить, щоб узяв її з собою. Але він коні батогом та батогом. Лиш зойк *) чути по полю, але далеко.

— Напевне вже її не застану. Коби-б ще мене сховали разом з Миколою в могилу. Най

*) Зойк—стогін.

би гинули разом, як вкупі не можемо жити. Най би над нами і пес не гавкнув на чужій стороні, але най би укупі були! Де-ж він сам буде в чужій чужениці!

Колія бігла світами.

— А никода, щось був уріс як дуб. Бувало, що возьме в руки, та й горить йому в тих руках. Було одну втяти ще малому...

Колія добігала до великого міста.

Виходив за людьми. На улиці лишився сам. Мури, мури, а межи мурами дороги, а дорогами тисячі світів в один шнур понасплювані. Світло у пітьмі потопало, тремтіло. Ось, ось, впаде—і чорне пекло зробиться.

Але світила пускали коріння у пітьму і не падали.

— Ой, Миколайку, коби я тебе хоч умерлого видів. Вже й мені, синку, тут буде амінь!

Сів під мур. Тайстру поклав на коліна. Сльози вже на ню не падали. Мури подавалися один д'одному, світла сходилися всі докупи і грали барвою, як дуга. Замкнули мужика, щоб його добре оглянути, бо він з дуже далеких країв сюда завандрував. Став дощ накрапати. Що гірше скулився та й взявся молити.

— Матінко Христова, усім добрим людям

стаєш на поратунок. Миколаю святий... та й бився в груди.

Поліціян надійшов та й справив до касарні *).

— Пані вояк, а то тутечки умер Миколай Чорний?

— Він повісився у вільхах за містом. Тепер лежить у трупарні. Ідіть цею вулицею у долину, а там хтось вам покаже.

Вояк пішов далі вартувати. Мужик лежав на улиці та й стогнав. Як пролежався, то пішов улицею у долину. Ноги делькотіли, як підвіяні, і шпоталися.

— Синку, синку, та й ти стратився!... Скажи мені, синку, що тебе у гріб загнало? Нащо ти душу стратив? Ой, привезу я розрадочку мамі від тебе! Марне пропадаємо.

У трупарні на великій білій плиті лежав Миколай. Гарне волосся пливало у крові. Вершок голови віднав, як лупина. На животі був хрест, бо навхрест пороли та позшивали.

Тато припав до коліна у ногах Миколая та молився. Цілував ноги синові, бив головою у плиту.

— Ой, дитинко, ми тобі з мамою весілля лагодили та музики наймали, а ти собі геть від нас пішов....

*) Казарма.

Потім підніс трупа, обіймив за шию та й питався, неначе-б радився.

— Скажи-ж мені, кілько служеб наймати, кілько на бідні роздати, аби тобі бог гріха не писав?...

Сльози падали на трупа та на білу студену плиту. Плачучи убірав сина на смерть. У біленьку мережану сорочку, у пояс вишиваний та в капелюх з павами його убрав. Писану тайстру поклав під голови, в головах поклав свічку, щоб горіла за страчену душу.

Такий годен та гарний парубок у павах. Лежав на студеній мармуровій плиті та ніби усміхався до свого тата.

ЛЕСЕВА ФАМИЛИЯ.

ЛЕСЕВА ФАМІЛІЯ.

Лесь своїм звичаєм украв від жінки трохи ячменю й ніс до корчми. Не ніс, але біг до жида і все обзирався.

— Ого, вже біжить з бахурами, бодай-жесьте голови поломили! Коби забігти до корчми, бо як допаде, та й знов буде рейвах на ціле село.

І побіг з мішком на плечах. Але жінка з хлопцями доганяла. Вже перед самою корчмою хапнула за мішок.

— Ой, не тікай, ой, не біжи, не розноси мою працю змежи дітей!

— А ти, мерзо, знов хочеш робити веймір на всі люди! Лице би-сь мала!

— Лиця я із-за такого газди не мала та й не буду мати! Давай мішок та пропадай. А ні, то будем тебе бити, буду тебе бити з дітьми пасеред села. Най буде покаяніє на увесь світ! Давай!

— Ти, стара, та чи ти здуріла? Та я тебе й бахурів твоїх повішаю.

— Андрійку, синку, лиш по ногах, лиш по ногах, най вам хлібець по жидах не розносить! Та й бийте, аби-сьте ноги поломили. На каліку то ще заробимо, але на піяка ми не годні наробити.

Вона говорила до своїх двох хлопців, що стояли з бучками і несміло дивилися на тата. Андрійко мав може десять років, а Іванко з вісім. Вони не сміли приступити і бити тата.

— Бий, Андрійку, я буду тримати за руки. Лиш по ногах, лиш по ногах!

І вдарила Леся по лиці. Він поправив її що ліпше, аж кров потекла. Тепер хлопці підбігли й почали валити бучками по ногах.

— Ліпше, синку, уваліть йому ноги, як псові, аби їх тягав за собою!

І плювала кров'ю і синіла, але тримала за руки.

Хлопці вже зважилися і підбігали, як щенюки, і били по ногах, і відбігали, і знов били. Майже бавилися, майже сміялися.

З корчми вибігло кілька людей.

— Мой, таже цього ще ніхто не видів, відколи світ! Глянь, як б'ють,—ще цицька коло пота не обісхла. Покаянів на увесь мир!

Хлопці били, як скажені, а Лесь і Лесиха стояли закаменілі, покервавлені і не рушалися з місця.

— Гей, ви, хлопці, таже ви пірветеся коло батька....

— Було брати довші буки, аби ліпше дошкуляти...

— Бийте по голові татка, у розум, у тім'я...

Отак викрикував якийсь п'яний спереду корчми.

Лесь кинув мішок на землю і став, як дурний. Він такого нападу ніколи не сподівався і не знав, що робити. Врешті ліг на землю і скинув свиту.

— Андрійку та й ти, Іванку, йдіть тепер бийте, я ані кинуся. Ви ще малі, то вам тяжко підбігати. Гай, бийте...

Хлопці стояли подалік і дивно дивилися на тата. Поволеньки покидали бучки й дивилися на маму.

— Та чому їх не заставляєш, аби били, я-ж бо ліг—бийте!

Лесиха заревіла на все село.

— Що я, люди, повинна? Я б'юся по ланах і з дітьми на сухім хлібці, та що я уторгаю, то він все до корчми виносить. Я, люди, не можу нічого заробити через нього, бо не можу хати лишити. Таже він лишив нас без драночки у хаті. Що залямить, та й до жидів за горілку

несе. Я не година наробити і на діти, і на жидів. Най собі діє що хоче, але я вже не година.

— Та-ж бийте, і пальцем не кину!

— Най тебе, чоловіче, бог поб'є, як ти нам вік пустив марне і діти осиротив! Та ти нас кілько набився, що ми ніколи з синців не виходимо, як воли з ярма. Та же я не можу горшечка у хаті затримати, бо все вибиваєш. А кілько я з дітьми ночувала на морозі, а кілько ти лишень вікон набився? Нічого тобі не кажу, най тебе бог скарає за мене та й за діти! Ото-б я собі долю в бога вимолила... Люди, люди, не дивуйтеся, бо не знаєте...

Взяла мішок на плечі та й поволіклася додому з дітьми, як підбита курка.

Лесь лежав на землі й не рушався.

— Але піду до кременалу, на вічний кременал піду. Раз! Такого ніхто не чув та й не буде чути. Таке вистрою, що земля здрігнеться!

І лежав, і свистав завзято...

. . . . . .

Лесиха повиносила все з хати до сусідів. На ніч лягла з дітьми спати в городі у бур'янах. Боялася п'яного Леся, що вночі прийде. Дітям постелила мішок і накрила кожухом. Сама чипіла над ними.

— Діти, діти, що маємо робити? Того-ж я вам постелила сьогодня на увесь вік! І пімрете, та слави не збудетеся! Не година я цього за вас відмолити... .

І плакала, і наслухала, чи Лесь не вертає.

Небо дріжало разом з зірками. Одна впала з неба. Лесиха порехрестилася.

КАТРУСЯ.

КАТРУСЯ.

Як Катруся приходила до пам'яти, то мама сідала коло неї і жалібно говорила.

— Катрусе, доки ти, небого, слабуватимеш? Гроші минулися, других заробити не заробиш, хоч би ти й підвелася. А я повідносювала гроші по ворожках. Та й з того нема ніякої користи. Правда, ворожка угадала за все, як дома діється, яка тобі біль, але коріння нічого не помагає. Відай *) тобі таки нема виходу...

Катруся лежала нерухомо. Водила сухенькою рукою по тварі. Сині нігті були, як її сині очі, і здавалося, що по лиці вандрує багато синіх очей, дивних, блискучих. Всіма тими очима Катруся гляділа на маму і потакувала на її жалібну мову.

— Ой, нема, бідний світ, нема. А батько геть ізжурився. Заходить у голову, чим тебе поховати, як умреш? Коли на тебе подивиться, та й чорніє з жури. Ми, Катрусю, геть

*) Відай—мабуть.

з усього вийшли. Муки на дні лиш трошки, зерна й одного нема коло хати, та й зломаного гроша нема. Як би ти вмерла, та й стали б ми як серед води. Коби тебе бог хоч до осени додержав... Ей, дівко, дівко, ти-ж себе та й нас зневолила.

Мама взяла Катрусю чесати.

— Ти так страшно горнеш та так капляєш, що най бог сохранить! Ані дранку натягнути на тебе, ані розчесати, ані вмити. Боже, боже, як ми гіренько мучимося! Прошу бога, аби-м половину тої муки на себе перебрала, та й не можу допроситися.

Сльози мамині капали на Катрусине волосся і пропадали, як вода у піску.

— Що то з тебе зробилося? Така-сь була година, така робітниця, що на все село. Аж нам душа радувалася, гадали ми, що нам лекше стане при тобі, а то, глянь, яке лекше! Коби хоч що істки доброго, а то ми в'янемо на бараболі, а ти таки гинеш. А трудно ходити вже по хатам за молоком, вже-м ся кілько находила, що тепер нема як лиця вказувати.

Мама заплітала косу.

— Не знати, нащо я квіток тобі накупувала? Увалила-м два леви *), як у болото.

---

*) Лев—гульден.

Вже відай я тебе у ті квітки на смерть уберу...

Заплакали.

— Ану-но, дайте, я подивлюся на них.

Мама дала Катрусі квітки сині, білі, зелені, червоні, Катруся переглядала їх, лице її слабо усміхалося, а сині, білі, червоні блески блукали по обличчю.

— Дай сюди, борзенько, ади *) батько йде та скаже, що тобі ще у голові дівоцтво.

**
*

Катрусю поклали на віз, щоб везти до лікаря. Мама, плачучи, підкладала їй подушку під голови.

— Бодай я вже не дочекав вас дохторувати! Коби-сьте поздихали, то би-м раз поховав, та й збувся.

Держав віжки від однокінки і аж чуприну собі смикав із злости.

— А ти, розпаднице, пам'ятай, що як я гроші задурно по дохторах розсію, та й тобі амінь зроблю! Я тебе без дохтора поховаю, я тобі буду дохтор. А відки-ж я наберу на вас на дохторі, на аптики, та на дідька рогатого? Та мій мозиль не годен цьому витримати, ой, не годен. Найняв-єм фуру, та ліпше

*) Ади — диви.

вже відвезти на могилу та вивернути та й збутися. Боже, боже, що це на мене найшло цеї днини! Ну, ганцюго, кіпай тими безклубими боками!

Потяг конину батогом та й виїхав за ворота.

На улиці Катруся цікаво розглядалася. Від осени багато новин настало. Вуйко Семен загородив пліт, старий Микола поиив на-ново стодолу. Катруся забула і за сварку татову, так роздивлялася на всі боки.

По полю люди орали, сіяли. Жайворонки над ними співали. Чорна рілля розсипалася під сонцем.

Катруся почервоніла і все собі гадала.

— Маю в бога надію, що підведуся, що що весни не страчу. Зараз таки найду собі роботу... Боже, боже, найди мені лік!

Певна була, що весни не стратить. Тато сидів на переді і довго мовчав. Врешті почав говорити.

— Ади, днинка як золото, а ти ходи по дохторах!

Звернувся до Катрусі.

— Скажи ти мені, дівко, що я маю з тобою робитий Лежиш та лежиш, та й ні життя, ні

***) Вуйко—дядько.

смерти. Я грошей набіраю та набіраю, та й все задурно. Аби-м знав, де тобі лік, тоби-м шукав, а так що я знаю? Коли-б ти вже або сюди або туди! І тобі ліпше, і нам ліпше...

Катруся плакала.

— То, небого, нема що плакати, лиш таки, що правда! Ти собі вмреш і гадки не маєш, ніби то не однако в землі гнити? Яке сього дні легке життя, то ліпше вмерти та не бідувати цілий вік по чужім полі! Вже-м грошей набрав, та ще наберу на похорон, та й на старість жиди з хати виженуть. Ех, як би знав, що не буде тобі ліку, та й би зараз завертався додому. Добро ще то лишилося-б на похорон.

Катруся заходилася від плачу і кашляла на все поле.

Тато витягнув із пазухи яблуко та й якось несміливо подав доньці. Ніколи він ще не давав їй ніяких лакітків.

— Не плач, небого, я тобі не ворог. Я лиш кажу, аби задурно гроші не віднести, аби себе не скалічити, та й аби тобі не помогло. Таже ти сама, дитинко, видиш, що нема відки. Я-б для тебе мизинного пальця врубав та й не жалував би. Я за тебе маю у людей честь як за хлопця, бо ти робітниця на все село. Синку, я на тебе дув, як на пінку, та й вижу, що вмреш. То видко очима, що тобі не-

ма виходу. Ой, небого, небого, то-то маємо бідувати без тебе... Ой, будем-та-будем...

Старий замовк.

— Ой, умру, умру, вже вижу, що мені нема виходу,—шепотіла Катруся.

В'їзжали в місто.

Вертали додому. Сусід Микола також з ними.

— Він мені таке напіяв, що де, де, де-е-е! Мужикові до дохторів не здало ходити. Коби, каже багато молока пила та й м'яса якогось легкого аби поїдала, аби трунок собі вилагодила, аби хліба білого—де що на світі є, то згадав. Може воно у панстві помогло-б, але у нашім стані то не поможе. Доста того, що як він зачав почитувати, то я таки не дослухав до кінця. Ніби було-б що з того, що я-б вислухав? Най умірає так, як є. Най вип'є оті медиціни, що-м узяв у антиці, то най або вихорується, або як сама хоче...

— А ви-ж гадаєте,—почав сусід,—що дохтері дають мужикові такий лік, як панові або жидові? Бодай так здорові! Мужикові що втяпе-втяпе та й спасайся. Ніби йому хочеться мужикові доброго ліку пошукати. З паном що-день, то добри день, а з мужиком що?

— Коби то, уважаєте, кому порадити, а то наше яке? Поцілував у руку та й чекай, аж скажуть гроші дати...

— Найліпше було визнати у старої Іваниxи. Вона, бачу, пішла до дохторя, та й як він зачав її шукати, то вона йому навправці: «Ой, каже, пані дохтор, дайте мені послідній лік. Я, каже, бідна баба, не маю із-за кого дохторуватися та дайте мені послідній лік». Дохтор, бачу, видивився на бабу та й каже: а ти відки знаєш? «Ой, каже баба, відки знаю, то знаю, але дайте мені таку рицинку на послідній лік». Як зачала, як зачала, та й дав, і до сьогодні ходить...

— Коли-ж бо не стало розуму запитатися. Ви гадаєте, що то з паном так говорити, як вам здається? Кажи раз, два та й забірайся, пуруй!

— Пішла баба з тою рицинкою до аптики. Дала аптикареві, а сама, не бійся—мудра; дивиться, як він буде той лік вилагожувати. То виповідала, що як собі капнув того ліку на долоню, та й наскріз руку перейшов. Але то лиш десь сотому удасться такого ліку дістати. А мужикам лиш такий лік здатний, що або сюди, або туди.

— Ей, бідний світе, що я не розпитав баби, як воно треба того ліку просити. А так і гро-

ші загубив, і нічого не поможе... То-то-м гидно зробив!

— Та відай нема вашій дівці виходу. Глянь-те, як вона горить? Нема з неї так нічого, як з отого листка, що відчимхнувся від дерева...

— Ой, нема, нема, і гроші пішли. Коби-м був хоч Іванихи запитав...

— Та то, видите, від чого лік. Аптекар має свою антику, та вмірає...

МАМИН СИНОК.

МАМИН СИНОК.

У суботу рано вибігла Михайлиха за поріг хати і заговорила до себе дзвінким голосом:

— Ба, не знати, де бахур подівся? Десь воно ландає, десь воно нишпорить по дворі як курка. Ану, чи би ти його вдержала в хаті? Зчесала-б бахура, та й нема.

За хвилю пішла до стодоли подивитися, чи коло Михайла нема бахура.

— Ото в тебе також розум? Не наженеш хлопця до хати, але коло себе тримаєш на студені. Ходи, Андрійку, до хати, та дам яблуко таке червоне, що аж.

— Не йди, дурний, бо мама бреше, хоче мама чесати та й гулить *) тебе,—сказав і зареготався Михайло.—

— Цей чоловік, бігме, вистарів розум. Та же дитина отут замерзне коло тебе. Не слухай, Андрійку, татка, бо татко дурний, але ходи до хати, а я тебе зчешу та й дам булку та й яблуко. Ая!

*) Гулить — дурити

— Коли ви не дасте.

— Ходи, ходи, бігме, дам.

Та й взяла за руку та й повела до хати.

— Я тебе гарно вимию, вичешу, а завтра підеш зо мною до церкви. Мама таку гарну сорочечку і поясок дасть. Всі будуть дивитися та й казатимуть: глянь, який Андрійко красний!

— А яблуко дасте, ма?

— Дам, дам, багато.

— Та й булку?..

— А до церкви озьмете?

— Возьму, возьму.

— То чешіть.

І мама взяла мити голову Андрійкові. Цятки води спадали по-за комір, і Андрійко ледве витримував, щоб не плакати.

— Тихенько, тихенько, мама так гарно вимие, вимие! Личко буде, як папірчик, а волосся таке, як льон. Над усі хлопці будеш найкращий!

— Коли бо кусає....

— Мама геть вичеше, ніщо не буде кусати. Так легенько буде, що ей, де!

— А як вичешете, та й дасте булку, та й яблуко, та пустите на двір?

— А що-ж, уберу тебе, та й підеш геть далеко, геть-геть... .

— Добре, я піду до дядькового Івана.

Мама Андрійка вимила та взяла на коліна, та й чесала.

— Ма, а коло татка є кіт, та й таких мишей ловить та й душить.

— Бо миші зерно трублять та шкоду роблять...

— На що шкоду?

— Аби не було, що молотити та й молоти.

— А що-ж вони їдять?

— Та же зерно...

— Як?

— Е, з тобою не договорився би.... Треба, аби тебе татко увечері підстриг, бо, дивись, яке патлате волосся.

— По-парубоцьки, ма?

— А як же, таже ти у мене парубок... Та й видиш, що вже, а ти не хочеш ніколи давати чесатися. Ану-но подивися в дзеркало, як гарно?

Андрійко виглядав, як скупаний, волосся спадало маленькими, білими пивками на чоло і шию. Очі були сині, а губи червоні. Мама дала йому яблуко й булку, він сховав у пазуху.

— Я хочу до тітки.

— Уперед з'їж яблуко та потім підеш, бо хлопці відіймуть.

— Я не покажу. Хочу до тітки.

— То йди, про мене.

Вбрала його в чобітки, в свою кожушанку, в татів капелюх та й пустила на-двір.

— А дивися, аби упав та й буду бити....

Сіла в хаті шити.

— Не бійся, такий мудрий, як старий. Не мав би в кого вдатися. Викапаний Михайло. А зараз упоминається заплати за чесання...

І мама всміхнулася і шила далі.

— Коби здоров ріс та чемний. Має три роки тай геть оченашу береться. Такий старогрецький *), а такий пустій, що хату догори ногами здіймає. Так не раз допече, що мушу бити. Як би не бив, то й нічого-б з нього не було.

Підняла голову, глянула у вікно.

— Що вже вполудне, а Михайло ще не входив полуднувати. А хлопця нома. Десь певне чипить на снігу та й кашлятиме...

. . . . . .

Увечері сидів Михайло на лаві та й держав на колінах Андрія. Вогонь палахкотів у печі й освітлював хату червоним світлом. Михайлиха сиділа перед печею та варила вечерю.

— Ти зійшов, стариґане, на дитячий ро-

*) Старогрецький — розумний.

зум... Та лиши дитину в супокою, не підкидай ним, як гарбузом. Іди, Андрійку, до мами.

— Коли я не хочу.

— А ти чий, татів чи мамин?—питав Михайло.

— Татів...

— А кого битимеш?

— Маму.

— А ти, підвіяний, та я тобі яблука та булки даю, а ти мене битимеш?

— Тато тобі купить багато яблук, бо ти татів...

— Ой, чи не цей татко тобі купить? Ти-б ніколи не видів нічого.

— Ану-но покажи, як ти їхатимеш у війську на коні?

Хлопець сів на порівач *) і брикав по хаті.

— Годі, годі, Андрійку, на тобі соломку,—та пінку з молока збірай.

Андрій опинився коло печи і збірав пінку.

— Мо, Андрійку, а ти що купиш мамі?

— Червоні чоботи.

— А татові?

— Татові нічого не хочу.

---

*) Порівачем загрібають попіл у печі.

— Гарний синок мамин.

Михайло взяв його знов на коліна.

— Ти як називаєшся?

— Андрій Косминка.

— А ти хто є?

— Луський *) радикал.

— Добре. А куди ти поїдеш?

— До Канади.

— На чім поїдеш?

— На такім човні, як хата великім, таким морем широким-широким, геть-геть...

— А тата озьмеш з собою?

— Озьму татка, та й маму, та й Івана вуйчиного, та й геть поїдемо...

— Іди, йди, не муштруй хлопця та не бери на екзамент, бо ще засне без вечері.

— Але поміркуй, який хлопчисько мудрий; геть все знає!

*) Руський,—в Галичині це означає—український

ОСІНЬ.

ОСІНЬ.

Дмитро латав жіночі чоботи. Не латав, а зчіплював до купи. Гріх би було давати таке дрантя до шевця, та й на гріш скупо. А жінка боса, босісінька, води внести до хати не було в чім. Тому Дмитро вже від ранку взявся до чобіт. Сидів коло лави проти вікна, обклався старим шкураттям, воскував нитки на дратву і біснвся, як пес.

— Бігме, кину в піч, шнурну у вогонь та й збудуся! Шкура здривіла, нитки не примкнеш, бо порветься— викинь на гній та й плюнь та й вже!

Приговорюючи до чобіт, Дмитро все-таки з великою старанністю їх латав. Що провів нитку крізь шкуру, то все неспокійно оглядав, чи не порвалася. Через те робота йшла пиняво, і Дмитро сердився.

— Залізо—не шкура, та й зшуровується, шо то говорити? Вже штирі роки, як куплені, бо штирі вже цій осени, та вже їм час.

Але ще цю зіму мусять служити, хоч би там не знати що.

І латав, і бісився, і сто разів хотів кидати у піч, або на гній.

Дмитриха сиділа на припічку і латала дранки.

— Порозпадалися на січку. Конопельок не посіяли, бо треба їсти, полотенця не купиш, бо гроша нема—прийде до такого, що будемо голі ходити. Залатай в одним місці, то просічеться в в другім. Якби ще не прав, то межеб не так дерлися. Вже я їх і не перу, як варт, але навутина все навутиною. Бог знає, як їх латати, з котрого боку братися до них?

З отакими гадками сиділа Дмитриха над купою дрантя. Мізерне її лице пильно вдивлювалося в подерті сорочки і було безрадне. Грубе, пороздиране полотно із затертими червоними вишивками подобало на одіж жовнірів з війни. А вона, як бідна, милосердна сестра, з сумом і співчуттям хоч чим-тим хотіла помогти нещасливим раненим.

— Та ще зіму якось переходимо, але літо, то вже бог знає.

І водила сивою ниткою довкола латок і думала над сірим життям своїм.

На печі лежала Дмитрова мама. Дрібка

жінки — завбільшки десятилітньої дитини. Кашляла, не переставала.

— Божечку, божечку, найди мені смерти, най я так гіренько не валяюся. Вже-ж я відай, спокутувала усі гріхи, що нагрішила... Десь умірають такі, що лиш би їм бути, покидають добро і маєтки, а я, як отой твердий камінь, що його ніхто не годен роздавити. Боже, боже, ба за що мене так тяжко караєш?

І розпукалася від кашля.

Коло баби сиділи діти. Як баба синіла і заходилася від кашлю, то вони всі дивилися на бабу цікавими очима і все показували пальцями на бабу, та говорили: «гляди, гляди, баба вже умірають». А як баба відкашлювалася, то все говорила до них: «де, де, дітоньки, моя смерть забула мене».

Але Дмитрові вже остогидло борікатися із здрявілими чобітьми. Шпурнув під лаву, та й почав сваритися.

— Коби я вам на смерть лагодив, то би мені лекше було. Ані вбути, ані вгорнути, ані нагодувати — таки нічого не можна настарчити. Ходіть-но трохи босі, та може вас борше повихоплює.

Сів коло стола.

— Та може б ти дала мені що їсти, газ-

дине моя. Та же знаєш, що я ще сьогодні нічого у роті не мав.

Дмитриха встала з припічка й подала йому бараболю. Була застрашена, як вівця.

Дмитро лупив бараболю, мачав у сіль і гриз хліб.

— Вже ти мене нагодуєш... Але я тебе так нагодую, що здохнеш, так я тебе нагодую. Коби якого борщику або кулешу, або дідька рогатого, або що... Тицне тобі бараболю, та й дивися! Я вже не годен ноги за собою волочити.

— А що вона тобі, синку, зварить? Олії нема, муки нема, та що вона тобі зварить?

— Ваше, мамо, говоріння скінчилося. Сидіть собі на печі та кашляйте. Маєтків від вас не посів я, волів і корів не забрав, та й сидіть собі тихенько. Або ліпше собі погадайте, чим я вас ховати буду? Чекаєте тої смерти, як каня *) дощу, все—«божечку, божечку, найди мені смерть», а то все на мою голову... .

Баба хотіла заплакати, але закашлялася.

— Бігме, оглухну,—казав Дмитро.

— Гей, ти, шибенику, чого ти чипаєшся грядок, хочеш горшки побитиї Та коли-б ти вже зачепився на віки...

*) Каня—шуляк.

І почав бити хлопця.

Діти заверещали, баба не переставала кашляти.

— Та на цю хату птах би не сів,—говорив Дмитро.

— Але чого ти до дітей присікався, а вони що винні, що чоботи здрівіли?

— Ти, суко, поналіплювала їх та попачинювала та ще гавкаєш з ними. Я вас усіх поріжу...

Підняв чобіт з-під лави і почав ним жінку бити. Врешті натягнув на себе кожушину, та й виходив з хати.

— Аби я не діждав вертатися до цеї хати,—сказав вже на порозі.

— Іди, йди, слухай за Канаду; гадаєш, що я піду з дітьми десь на край світа?...—навздогін сказала йому жінка.

**
*

Дмитриха топила в печі. Диму напхалося повна хата, і вона все втирала сльози. Дим очі виїдав.

Баба на печі стогнала.

— Коби то літо. Поорозходилися б по роботі, та й би не гризлися на купі. Сонечко би порозводило геть по полю. А так—пекло у хаті. Боже, боже, не тримай мене більше на світі, бо видиш, що нема, як жити....

Діти бігали по хаті. Але як хто здубоніє у сінях, то вони тікали на піч до баби. Тоді твері їх робилися помучені і пригноблені. Все удавали спокійних, бо боялися, щоб тато не бив. Але як до хати не входив тато, то вони знов злізали з печі, щоб гарцювати по землі.

Так голуби спускаються цілим стадом на тік. А як мужик рипне хатніми дверми, то вони покидають зерно і перелякані злітають під небо.

ПОВИНА.

НОВИНА.

У селі сталася повина, що Гриць Летючий утопив у річці свою дівчинку. Він хотів утопити і старшу, але випросилася. Відколи Гриниха вмерла, то він бідував. Не міг собі дати ради з дітьми без жінки. Ніхто за нього не хотів піти заміж, бо коли-б лишень діти, але то ще й біда, і недостатки. Мучився Гриць цілі два роки сам з дрібними дітьми. Ніхто за нього не знав, як він жив, що діяв, хіба найблизчі сусіди. Уповідали вони, що Гриць цілу зиму майже не палив у хаті, а зимував разом з дівчатами на печі.

А тепер усе село про нього заговорило. То прийшов він увечері додому та й застав дівчата на печі.

— Тату, ми хочемо їсти,—сказала старша Гандзупя.

— То їжте мене, а що-ж я дам вам їсти? Ось в хліб, та й начипяйтеся.

Та й дав їм шматок хліба, а вони, як щенята коло голої кістки, коло того хліба заходилися.

— Начинила вас та й лишила на мою голову, бодай її земля викинула! А чума десь ходить, бодай голову зломила, а до вас не поверне. Цеї хати чума злякалася-б!

Дівчата не слухали татової бесіди, бо таке було що-днини й що-годинн, і вони привикли. Їли хліб на печі, і дивитися на них було страшно і жаль. Бог знає, як ті дрібонькі кісточки держалися вкупі? Лишень четверо чорних очей, що були живі і що мали вагу. Здавалось, що ті очі важили-б так, як оливо, а решта тіла, як би не очі, то полетіла-б з вітром як пір'я. Та й тепер, як вони їли сухий хліб, то здавалося, що кістки в лиці потріскають.

Гриць глянув на них з лави і погадав: «мерці», і налякався так, що аж його піт обсипав. Чогось йому так стало, неначе-б йому хто тяжкий камінь поклав на груди. Дівчата глемедали хліб, а він припав до землі і молився, але щось його тягнуло все глядіти на них, і гадати: «мерці»...

Кілька день Гриць боявся сидіти в хаті, все ходив по сусідах, а вони казали, що він дуже журився. Почорнів, а очі запали всередину так, що майже не дивилися на світ, лиш на той камінь, що давив груди.

Одного вечора прийшов Гриць до хати,

зварив дітям бараболі, посолив та й кинув на піч, щоб їли. Як попоїли, то він сказав:

— Злізайте з печи, та підемо десь у гості.

Дівчата злізли з печи, Гриць натягнув на них драночки, взяв менчу Доцьку на руки, а Гандзуню за руку, та й вийшов з ними. Йшов довго лугами та й став на горі. У місячнім світлі розстелилася на долині річка, як велика смуга живого срібла. Гриць здрігнувся, бо блискуча річка заморозила його, а той камінь на грудях став ще тяжчий. Задихався і ледве міг нести маленьку Доцьку.

Спускалися в долину до річки. Гриць скреготав зубами, аж гомін лугом розходився, і чув на грудях довгий огневий пас, що його пік у серце і в голову. Над самою річкою не міг поволі йти, але побіг і линув Гандзуню. Вона бігла за ним. Гриць борзенько взяв Доцьку і з усієї сили кинув у воду.

Йому стало легше і він заговорив скоро.

— Скажу панам-суддям, що не було ніякої ради; ані їсти чого, ані в хаті затопити, ані випрати, ані голову змити, ані чого! Я кари приймаю, бо я завинив, та й на шибеницю!

Коло нього стояла Гандзуня і говорила так само скоро:

— Таточку, не топіть мене, не топіть, не топіть!

— Та як проснішся, то не буду, але тобі-б ліпше, а мені однако терпіти, чи за одну, чи за дві. Будеш бідити змалку, а потім підеш у мамки жидам, та й знов бідуватимеш. Як собі хочеш.

— Не топіть мене, не топіть!...

— Ні, ні, не буду, але Доці вже ліпше буде, як тобі. То вертайся до села, а я йду заявлятися. Дивись, отцією стежечкою йди, геть, геть, аж угору, а там прийдеш до першої хати та й увійди, та й кажи, що так і так, тато хотіли мене утопити, але я випросилася та й прийшла, аби-сте мене переночували. А завтра, кажи, може-б ви мене де найняли до дитини бавити. Гай, іди, бо то піч.

І Гандзуня пішла.

— Гандзю, Гандзю, а на тобі бучок, бо як тебе пес надибає, та й роздере, а з бучком буде безпечніше.

Гандзя взяла бучок і пішла лугами.

Гриць закочував штани, аби перейти річку, бо туди була дорога до міста. Вступив уже у воду по кістки та й задеревів.

— Мнеоца і сина, і святого духа, амінь. Оченаш іжи еси на небесі і на землі...

Вернувся і пішов до моста.

М А Й.

М А Й.

Данило чекав коло білої брами, дивився в панський сад і не важився зайти.

— Ніби я знаю, чи сюди можна йти, а як вибіжить та дасть у писок, а я звідки знаю, що не дасть?

То були біленькі, рівненькі стежки по панському городі, і він за них боявся бійки, бо лишень ними він міг до двора дістатися. Поки що чекав коло брами.

Всі мужики, багато їх мілійонів, уміють чекати довго і терпеливо. Як пан є в канцелярії, то вони чекають стоячи. Аби їх було не знати, як багато, то не дадуть за себе найменшого значка життя. Стоять тихенько, лиця їх поволеньки бовваніють, а вираз з лиця зсувається десь на плечі під сорочку. В стоячім сні вони півпритомні і безмежно байдужні, а урядник посеред них подобав на чорну мушку, що в густий мед залізла. Крайньому тому, найблизчому до урядницького столу, найгірше, бо він не може запасти в

цілковитий сон. Він що хвилі розтягає очі, аж під чуприну, і оглядається неспокійно. За ним пролуплюють очі й оглядаються сусіди і неспокій крайнього бушує аж до останнього, до того, що сперся на піч. Той крайній, як вітер на ниві, все неспокоїть усі колоски від дороги аж до суголовків.

Як пана нема в канцелярії, то вони сідають. Добро для них півгодини спочивати — добро, як хоч одна рука, або одна нога відпочине. Злізаються на купу і присідають собі всякі частини тіла. Одні капелюхи тримають обережно, аби не зімнялися. Як вже добре стиснуться, то починають до себе пошепки говорити.

— Якби так трохи покурив люлький

— Лишіть геть.

— А тютюн маєте купований?

— В мене на городі росте.

— Не говоріть, бо ще хто почує та....

Тоді всі запихають руки в пазухи і засувають свої скрутки з переду пазухи аж за плечі, бо ану-ж яка нужда попукає. Шепти стихають, лиця деревіють, слина випливає з губів, а голови падають у долину. А як лучиться між ними який нетерплячий, то він так, як той крайній, не дасть усім спокійно на підлозі посидіти. Бо або рука йому за-

терпне, або якась біда його в сам хребет так уппилить, що він не видержить і порушиться. За ним заворушаться сусіди, і гармонія спільного натиску пропадає. Починається уклад ніг і рук на-ново, і знов якась біда його руйнує.

— Такі люди нетерплячі, що господи! — скаже якийсь витривалий і зараз таки замкне очі.

Отак вони всі чекають, та так чекав і Данило коло брами, хоч був сам один. На нього спадала сонність і байдужність, і думки його міпалися одна по-за другу. Як він ішов до пана, то мав дуже ясний план. Побачивши його, він мав скинути капелюха з голови і йти проти нього так, як бузьок по млаці *) ходить — обережно, поволеньки, щоб панського камінчика не вразити. Як наблизиться вже дуже, то має витріщити очі на пана і дивитися так, щоб пан собі погадав: це якийсь дуже бідний. Потім приступить до руки, поцілує її з обох боків, дотулиться чолом долоні і трохи подасться назад. Спустить плечі донизу, пнурне капелюх по-за себе на землю, обітре рукавом губи і стане говорити.

— Я прийшов до пана найматися. Передні-

*) Чорногуз на озері.

вок *) дуже прикрий, дітей четверо, а на то лишень латка города. Найматися мусю, а роботу кожну знаю, бо я заробний чоловік. Та прошу божої ласки та й панської, аби ми погодилися, аби пан дали мені корець орнарії таки зараз, аби дати жінці межи діти, а до служби я можу зараз ставати.

Перше слово пана буде:

— Ти, відай, злодій?

— Я, пане, ще чужого стебла не порушав.

— Чого брешеш, лайдаку, а то-ж подумана річ, аби мужик не крав! Хіба ти не мужик?

— Я цілком простий мужик, але я чужого не люблю кивати.

— То ти певне піяк?

— Я з горілкою собі не захожу, бо нема звідки.

— Гавкаєш як пес, та ти би вмер без горілки!

— Без горілки не вмер би, а без хліба та й можна!

— Ти з-мудра мені відповідаєш, бо ти був у кременалі, та там тебе розуму навчили.

— А най мене бог боронить! Я половину віку свого збув, а ще моя нога в арешті не була.

*) Час перед новим хлібом.
**) Ординарія—плата натурою.

— А на що-ж ти тільки дітей натребив?

— То бог, пані, дає дітн.

— То пін тебе такого навчив?

— Я з попом собі не захожу, бо то гроші коштує, я й до церкви не хожу, бо не маю в чім.

— То ти радикал та й не даєш попові з себе шкуру здирати?

— Я аби хотів що попові дати, то не дам, бо не маю, а він аби хотів здерти, то не зідре, бо не має, що здерти. Ми таки не сходимося...

Він знав наперед, що пан мусить чоловіка з болотом змішати, що мусить посміятися, аж потім прийме його на службу. Ішов невний себе, аж коло брами завагався. То був двір на другім селі, і він не знав, куди заходити до нього. А двір до того стояв на полі, і не було кого спитатися. І Данило чекав. Його ясний план затемнювався, він чухався в потилицю і несміливо заглядав у город.

— Вони тими стежками ходять собі на спацерок *), бо он як усипали піском.

Його очі блукали довго, аж спинилися на навичі, що блискотів перед двором.

— З отсього хвоста мав би якийсь ґрей-

*) Спацерок — прохідка.

цір, аби так забіг та обома руками замотався в нього... Не знати, чи м'ясо його добре їсти?

Він оглянувся по хатах.

— Цей має того поля доста та й робить коло хліба добре. Ба, де він то все подівав?

Його думки розліталися на всі боки.

— Весна така красна, така красна, що раз!

Де далі він нічого не спостерігав... Сидів, як стовп, і чув, що буде спати. Аби не датися він роздерав очі, потирав рукою лице і скидався на нещасливого борця, що от-от здасться на ласку і неласку ворога. За часок звалився одним боком до берега і, видко, хотів так урядитися, щоб ніби спати, а ніби чекати. Потім простягнувся ввесь і заплющив очі. Не проспав ще й одної цілої хвилини, як щось йому шепнуло:

— Спи, спи під панською брамою, та фірман так упереже батогом, що кров сикне!

Він зірвався, перестрашився, оглянувся довкола себе і став як підстрелений. Стояв секунду, махнув рукою й пішов від брами на лан. Заліз у траву й розложився до доброго сну. Привижався йому пан і його руки і білі стожки. Пан йому десь казав, щоб поклав капелюх на голову, але він не хтів.

— Я, пропу пана, бідний чоловік, я не

можу покласти капелюха на голову, бо я бідний, такий бідний чоловік...

Солодкий сон нагонив ті привиди, і він спав спокійно.

Сонце реготалося над ним, посилало до нього своє проміння, пестило його, як мама рідна. Квіти цілували його по чорнім нечесаним волоссю, польові коники через нього перескакували. А він спав спокійно, а чорні ноги й чорні руки виглядали як приброблені до його цеглястого тіла.

КЛЕНОВІ ЛИСТКИ.

КЛЕНОВІ ЛИСТКИ.

І.

Постіль застелена полотном, коло стола на задній і передній лаві засіли куми, на краю печи рядком діти. Вони поспускали рукави, як черідка перепелиць, що спочивають, але все готові летіти. Куми зато сиділи як вкопані, лишень руками досягали хліб або чарку горілки, але й руки найрадше не рухалися-б, лишень спочивали-б зігнені в кулак на колінах. Не радо вони брали хліб і чарку. Каганець блимав на припічку й потворив з кумів великі чорняві тіні й кинув їх на стелю. Там вони поломилися на сволоках і також не рушалися.

Коло стола схилений стояв Іван, господар хати і тато маленької дитини, що її охрестили.

— Будьте ласкаві, мої куми, та зажийте ще по одній. Хоч це не горілка, але болото, але з мужиком то так завше: що де у світі є

найгірше, то він має те спожити, що де у світі є найтяжче, то він має те зробити...

— На то ми рожені,—відповідали побожно куми. Як чарка обійшла колію, то Іван її поставив лігма коло пляшки, бо боявся, щоб не впала, така маленька, на землю.

— А закусіть... Та й дивіться, який мене клюнів найшов у самі жнива, у самий вогонь. А я, бігме, не знаю що з цього має бути? Чи маю лишити жнива та обходити жінку та варити дітям їсти, чи я маю лишити їх тут на ласку божу та й тягнути голодеи косою? Бо вже моє таке має бути, бо у такий час ніхто до хати не прийде за великі гроші. На тобі, Іване, дитину, та радуйся, бо ще їх мало маєш!

— Не нарікуйте, куме, та не гнівіть бога, бо то його воля, не ваша. А діти—піна на воді, щось на них трісне—та й понесете всі на могилу.

— У мене не трісне, але там де є одно, там трісне. Жебрак аби таки не тулився до жінки, аби не дивився у той бік, де жінка, то б найліпше зробив. Тоді й бог не дасть...

— Куме, ви це пусте говорите, так ніколи не буде, бо люди мають плодитися.

— Коли-ж то люди, а то жебраки плодяться. А я тому кажу, що ти, жебраку, не плодься,

не розводься як миш, ти будь контетний *), як маєш на хребті дранку, як маєш шматок хліба, аби не був голоден, та й як тебе ніхто по лицю не лупить. Як ці три ділі маєш, та й має тобі бути добре, а від жінки геть уступися.

— Куме, Іване, дайте трошки спокій, бо жінка як то звичайно у такім інтересі—то їй не треба цього слухати, бо така бесіда не дає здоров'я. Колись иншим лішшим часом.

— Я вас дуже перепрошаю за мою таку бесіду, але ви гадаєте, що я за неї дбаю або за себе я дбаю?! Бігме не дбаю; най їх і зараз вихватає та й мене з ними! Овва, ото-ж ми втратили рай на землі і маєтки лишили!

Куми вже не обзивалися, не перечили, бо бачили, що Івана не переможуть, і хотіли, щоб скоріше виговорився, бо борше їх пустить спати. Іван встав від стола, спинився насеред хати, спустив рукава так, як діти на печі, і почав до них балакати.

— Та чому не летите з моєї голови? Я вам розчиню і вікна, й двері,—гай!..

Діти засунулися на піч так, що їх не було вже видко.

— От, сарана, лиш хліба, та й хліба, та й хліба. А відки-ж я тобі того хліба наберу?!

*) Контетний—задоволений.

Та то би на дванадцятий сніп якийсь раз торгнути, то би який раз схилитися, то з поперека вогонь у пазуху спливеться! То тебе кожне стебельце у серце дюже!

Це було до дітей, а тепер він звернувся до кумів.

— А увечір лиш укажешся до хати такий, як віхоть, як миїка усотаний, а вони тобі в один голос—і жінка, і діти: нема хліба. Та й ти не йдеш бідний чоловіче, але ти тягнеш ціп та й молотиш напотемки, аби завтра мали з чим іти в жорна. Та так тебе ціп і звалить на сніп, та й так і деревієш до ранку у сону, аж тебе роса припаде. Та й лишень очі пролупиш, то зараз тебе та роса їсть, бо мало тебе біда їсть, ще вона вночі тебе найде! Промиєш очі та й точишся на лан такий чорний, що сонце перед тобою меркне.

— Іван, не журіться дітьми, бо то не лишень ви, але бог їм тато старший від вас.

— Я з богом за барки не ловлюся, але на що він то пускає на світ як голе в терня?! Ви, ніп каже, дітей не навчаєте страху божого, ви їх самі посилаєте красти, — ей, де я годен так ганьбити! А коби коло моєї дитини і мамка, і пянька, і добродійка ходила, коби мені люди всього наносили, то й я-б, його-

мость *), знав як діти вчити. Але мої діти ростуть по бур'янах разом з курми, а як що до чого прийде, отак як тепер, то ніхто не знає, що вони цілий день їдять? Чи крадуть, чи жебрають, чи пасуть, а я відки знаю?.. Так, люди, ви самі знаєте, яке наше життя...

— Знаємо, куме, знаємо! Як не знати, коли самі у нім бродимо.

— Я на діти дивлюся, але я не гадаю, щоб воно було чемне, аби уміло до ладу зробити. Я лиш заглядаю, чи воно вже добре по землі ходить, аби його ухати на службу,—отцього я чекаю. Я не чекаю, аби воно убралося в силу, аби путерії **) набрало, аби воно коло мене нажилося. Коби лиш багач або пан розявив пащеку, а я його туди кидаю, аби лишень збутися! А потім воно бігає коло худоби, ноги одна рана, роса їсть, стерня коле, а воно скаче та й плаче. Ти би йому завернув худобу, поцілував би його в ноги, бо ти його сплодив, та й сумління тебе п'є, але минаєш, ще й ховаєшся від нього, аби не чув!

Аж почервонів, аж задихався.

— Та й росте воно в яслах, під столом, або під лавою, їсть кулаки, вмиває ся сльозами. А підросте, та й щось воно украде, бо

*) Йогомость—у Галичині так величають священика.
**) Сили, здоровля.

воно ніколи добра не знало та краденим хоче натішитися. Дивишся — йде до тебе жандар. Скує тебе, наб'є тебе, як тварину, бо ти тато злодієві та й мусиш з ним бути у змові. Та й ти злодій на віки. Але це ще не решта, кінець ще наперед. Най би сни, ваша дитина, а людський злодій, най би згнив у кременалі, бо злодія не шкода! Най би! А то вони возьмуть здоров'я та й дають до шпиталю лічити, а потім пускають письмо до війта, аби тато платив кошта. З хати виганяють, під пліт викидають з бебехами! Йдеш до війта, по рукам цілуєш: «війточку, виберіть мене із цієї кари». Ти, каже війт, бідний чоловік, та може тебе випустим, але яку я вигоду буду мати за твою вигоду?—Стиснеш плечима, складешся, як цизорик та й кажеш: «місяць вам буду за дурно служити»... Так чи не так, люди, правду кажу, чи брешу, як пес?!.

— Все так, цілий гатунок такий, одного слова не замилили!

Іван аж тремтів увесь, чув на собі цілу вагу страшних своїх слів.

— Аби ви не казали, люди, що крячу над головами своїх дітей, як ворон над стервом,— не кажіть, люди, не кажіть! Я не крячу, я правду говорю, мій жаль кряче, серце кряче...

Очі його запалилися і в них появилася

страшна любов до дітей, він шукав їх очима по хаті.

— Бо виглядає так, що я свої діти геть позбиткував, гірше, як темний ворог. А я, видите, не позбиткував, я лишень прогорнув зперед очей сьогодні і завтра, і рік, і другий і подивився на мої діти, що вони там діють? А що я уздрів, то й сказав. Я пішов до них у гості, та й кров моя застигла на їх господарстві....

По хвилі.

— Якби до тої Канади не було морів, то я би їх у міх забрав та й пішки туди за ними їшов, аби їх занести далеко від цього поруганія. Я би ті моря берегами обходив....

Куми забули були за відпочинок, а тепер собі нагадали, хутко повставали й пішли.

II.

Рано.

Діти обідали на землі, обливали пазухи і шелестіли ложками. Коло них лежала мама марна, жовта і клала коліна під груди. По чорнім, нечесаним волоссю спливала мука й біль, а губи заціпилися, щоб не кричати. Діти з ложками у роті оберталися до мами, дивилися і знов оберталися до миски.

— Семенку, ти вже наївся?

— Вже,—відповів шостилітній хлопець.

— То возьми віничок, покропи землю та й підмети хату. Мама не годна нахилятися, бо дуже болить усередині. Не кури дуже.

— Уступіться, бо через вас не можу замітати.

Мама звелася й поволіклася на постіль.

— Семенку, а тепер гарно вмийся, і Катруся, і Марія най вмиються, і побіжи в жбанок води начерпнути, але не впадь у криницю, не схиляйся дуже.

— Семенку, піди та нарви огірків у решето, аби мама в горшку накваснла, бо я вижу, що буду слаба, та не будете мати, що з хлібом їсти. Та й нарви хрону і вишневого листя. Та не сотай огірчиння, але рви попри саме било!

— Семенку, здійми з грядок сорочки, аби я полатала, бо ходите чорні, як ворони.

Семенко все бігав, усе робив, що мама казала, і раз-по-раз поштовхував молодші сестри й казав, що дівки не знають нічого, лишень їсти.

— Вони ще малі, Семенку! Як виростуть, та й будуть тобі сорочки прати.

— Я наймуся, та й там мені будуть сорочки прати.... я їх не потрібую.

— Не тішся, дитинко, службою, бо не раз будеш свої дні оплакувати.

— Ади татко зросли у службі, та й нічого їм не бракує.

— І ти зростеш у службі, аж шкура буде лускатись від того росту. Але ти, Семене, не балакай, але збірайся татові нести обід. Він десь такий голодний, що йому очі за тобою продивилися.

— Я мусю татову палицю брати, аби від псів обгапятися.

— А як загубиш, та й буде тато нас обох бити. Та не йди простоволосий, але візьми хоч татів капелюх.

— Той капелюх лиш на очі надає, що не видко дороги.

— Вимий жбанок та й сип борщу.

— Ви мене не вчіть тільки, бо я знаю.

— Семенку, а дивися, аби тебе пси не покусали.

III.

Дриботів ногами по грубій верстві пороху й лишав за собою маленькі сліди, як білі квіти.

— Фіть, заки я зайду, то це сонце мене порядно спарить. Але я собі заберу волосся так, як жовнір, та й буде мені лінше йти.

Поклав обід на дорогу і збірав волосся на верх голови, аби приложити його капелюхом, і виглядати, як обстрижений жовнір. Очі смілялися, підскочив і покотився дальше. Та волосся з-під широкого капелюха зсунулося на потилицю.

— Це пустий капелюх, най-но як я наймуся, та я тоді собі капелюшок... .

Литень облизався. Пройшовши шмат дороги, він знов поставив обід на землю.

— Я змалюю собі велике колесо із шпицями.

Сів насеред дороги в порох і обводив довкола себе палицею, потім рисував проміні в колесі. Далі зірвався, перескочив по-за обід і побіг дуже зрадуваний.

До кожних воріт закрадався, зазирав — чи нема на подвір'ю пса і аж тоді борзенько перебігав. З одного обійстя вибіг пес і пустився за ним. Семенко співорив *), заверещав і сів з обідом. Палиця також впала на дорогу. Довгенько скулений сидів, чекав пса, щоб кусав. Потім зважився подивитись і побачив над собою чорного пса, що спокійно стояв коло нього.

— На, на, циган, на кулеші *), але не ку-

*) Співорити—заплакати.

**) Кулеша—страва, ніби лемішка з кукурузяного борошна.

сай, бо болить дуже та й штроф *) твій газда буде платити. Та він тобі ноги поломить за той штроф.

Щипав з платка кулеші, метав псові по шматочку і сміявся, що він на воздусі хапає. Пес мав роззявлену морду, і він і собі рота роззявляв.

— А ти чий, шибенику, що пси по дорогах годуєш? А в поле що понесеш?

І якась жінка гупнула його в шию.

— А-як, ви ще бийте, як пес хотів мене роздерти!

— Ати чий такий чемний?

— Я Івана Петрового, але мама мали дитину та й слабі, а я мусю нести обід, а мене пси кусають, а ви ще б'єте....

— Ой, як я тебе била... Куди-ж ти несеш їсти?

— Татові несу на лан коло ставу.

— Іди зо мною, бідо, бо я також несу туди обід.

Пішли разом.

— А хто обід варив?

— Мама варили, бо я ще не вмію, а Марія і Катерина ще менші від мене.

— То не слаба мама?

---

*) Штроф—штраф.

— Чому не слабі, так качаються по землі, так стогнуть, що аж! Але я за них роблю...

— Ото, ти робітник!

— Ви не знаєте та й говорите пусте. Ану, запитайтеся мами, який я розумний! Я очевидь знаю цілий...

Жінка засміялася, а Семенко здвигнув плечима й замовк. За ним біг пес, а він ніби-то кидав йому кулепні й загулював іти за собою.

IV.

Три дні опісля.

Посеред хати сидів Семенко і сестри, і почовки з маленькою дитиною стояли. Коло них миска з зеленими накришеними огірками і хліб. На постелі лежала їх мама, обложена зеленими вербовими галузками. Над нею синів рій мух.

— Попайдайтеся та й тихо сидіть, бо я понесу дитину до Василихи, аби поплекала. Тато казали, аби нести рано, вполудне й надвечір, а увечір вони самі вже прийдуть.

— Семенку, не переломи дитину.

— Я гадав, що ви спали. Тато казали давати вам студеної води і булку їсти. Марія така чемна, то вона ту булку ухватила і вкусила вже раз. Але я набив та й відоймив. Їстимете?

— Не хочу.

— Тато зсукали ще свічку та й казали, що, як би ви умірали, аби вам дати у руки й засвітити. Коли я не знаю, коли давати?...

Мама подивилася великими блискучими очима на сина. Безодня смутку, увесь жаль і безсильний страх зійшлися разом в очах і разом спилодили дві білі сльози. Вони викотилися на повіки й замерзли.

— Тато рано в хоромах *) також плакали, так головою до одвірка лупили! Заплакані взяли косу та й пішли.

Взяв дитину і вийшов.

. . . . . .

— Семенку, аби ти не давав Катрусю і Марійку, і Василька бити мачусі. Чуєш? Бо мачуха буде вас бити, від їди відгоняти і білих сорочок не давати.

— Я не дам та й татові буду казати.

— Не поможе нічого, синку мій наймиліший, дитинко моя найзолотіша!.. Як виростеш, аби ви межи собою дуже любилися, дуже, дуже!... Аби ти помагав їм, аби не давав кривдити.

— Як я буду служити та й буду дужий, то я їх не дам, я буду до них що-неділі приходити.

*) Хороми—сіни.

— Семенку, аби ти просив татка, що мама наказувала, аби вас любив...

— Їжте булку.

— Співай дитині, най не плаче.

Семенко хитав дитину, але співати не вмів.

А мама обтерла долонею сухі губи й заспівала.

У слабім, уриванім голосі вилилася її душа і потихеньку спадала межи діти й цілувала їх по головах. Слова тихі, невиразні, говорили, що кленові листочки розвіялися по пустім полі, і ніхто їх позбірати не годен, і ніколи вони не зазеленіють. Пісня намагалася вийти з хати й полетіти в пусте поле за листочками.

СНИН.

С И Н И.

Присвячую мойому другові
Левкові Бачинському.

Старий Максим волочив яру пшеницю кіньми добрими, молодими. Борони літали по землі, як пера. Максим кинув канелюх на ріллю, сорочка розіпнялася і впала, аж на плечі. Хмара куряви з-під борін засипала його сивий чупер *) на голові і на грудях. Він галасував, лютився, а люди з сусідніх нив говорили до себе:

— Старий пес, все лютий, але молоді коні ще міцно тримає; багатир і замолоду добре годований, та втратив обох синів і відтоді все кричить і на полі, і в селі.

Максим спинив коні.

— Старі кості, як стара верба, на вогонь добрі, а з кіньми бігати ні до чого. Як ноги ногинаються коло коней, а в танці подаються, то такі ноги, най не кажу, що варт. Лізь, діду, на піч, пора вже прийшла!

*) Чупер—чуприна.

То він потряс сивою головою поміж чорні, кінські гриви та кричав далі:

— Та на ніч, бра *), я ще годен вилізти, але ніч студена, облупана. Образи на стінах почорніли, а святі дивляться на пусту хату, як голодні пси. Стара ціле життя обтикала їх барвінком та васильком та голуби перед ними золотила, аби ласкаві були, аби хата ясна була, аби діти росли. Та хоть їх багато, а всі вони до нічого, свячці. Синів нема, стару запорнав у землю, а ви, боги, мусите вибачити за барвінок,—було ліпше дбати... Ану, Звіздочолий, поки нам бог назначив, берімся, бра, до цієї землі.

І ходили вони з одного кінця на другий, затулені курявою, а борони кусали землю, гаркотіли, роздрапували її, щоб зернові вчинити м'ягко ложе.

— Ти, Босаку, ти не є жаден кінь, ти пес, ти всі плечі мені обгриз, знак на знакові скусав, а скусав. Не сіпай хоть ти мене, бо так мене життя насіпало, що ледве на ногах стою. Я тобі вдосвіта сиплю овес, що сам нічого не ївши, я тебе вичісую, я тебе старими сльозами поливаю, а ти кусаєш. Звіздочолий у мене чоловік, він чорними очима за мною во-

*) Бра—браття.

дить, він мене жалує, він своєю гривою обтирає дідові сльози, а ти, поганий, серця не маєш. Ще недавно ти цілий жмут мойого волосся вирвав і пустив під ноги в гній. Так не належить робити, бо хоть ти дуже красний кінь, але за це поганий. Жидам тебе не можу продати, але якби прийшов до мене святий Юрій, то, бігме, подарував би тебе, абись з ним ішов, змії розбивати. Робити землю ти не здатний, бо в тобі спокою нема.

То він слинив пальці, вимивав рану на плечах та присипав порохом.

— Гей, коні, ідім, ідім!..

А борони притихали, земля подавалася, розсипувалася, Максимові ноги чули під собою м'якість, ту м'якість, яка дуже рідко гостить у душі в мужика; земля дає йому ту м'якість, і за те він її так любить. І як він викидав жменею зерно, то приповідав: «Колисочку я вам постелив м'ягеньку, ростіть до неба!»

Максим заспокоювався, не кричав та нагло задержав коні.

— Та якого дідька болиш ти, стара корсо, хрупавши у кождім замку, кривуле?

То він оглянувся позад себе тай побачив попри борони довгу нитку червоної крови і сіл.

— Скло залізло, маттері твоїй. Тепер во-

лочи, а ниви недороблені не лишиш, хіба ся розскочиш у кусні. А ти, небого ниво, малий спасибіг будеш мати з цеї старої крови, бо стара кров, як старий гній, ніц не родить; мені утрата, а тобі ніякого зиску.

Криваючи він випряг коні, повів до воза та наклав перед них сіна.

— Ти, сонце, не захмурюйся на старого, що за бюрзо робить полудне; старий не має, чим ходити... .

Він витяг з торби хліб, солонину та пляшку і вимив рану горілкою; потім відірвав кавалок рукава, завив ногу і зав'язав мотузом від міха.

— Тепер або боли, або переставай, або як хочеш, а волочити таки будеш!

Напився горілки, взяв хліб, кусав його та на-ново сердитий вигукував:

— Це хліб! Ним лиш коня жидівського чесати, бо на добрім коні шкіру зідре!... Приходять до мене роєм ті підтьопані: «Діду, — кажуть,—ми вам пекти будемо, прати будемо, запишіть нам поля».— Ці подерті суки гадають, що я їм поле тримаю? Як умру, то най на моїм полі чічки *) ростуть, та най своїми маленькими головами кажуть. Отченаш за діда.

*) Чічка—квітка.

Зі злости шпурив хлібом далеко на ріллю.

— Зубн здрігаються від цього макуха.... Ниймо, Максимку, горілки, вона гладко йде...

— Мой, мовчи, не гавкай над моєю головою,—кому взявся співати? Оцьому обдертому та обгризеному дідові? Лети собі геть до неба, скажи свому богові, що най не посилає мені дурну птаху з співом, бо як він такий моцний, най мені пішле моїх синів. Бо із-за його волі я лишився сам на всій землі. Най твій бог співанками мене не гулить, — забірайся!

І він кинув грудкою землі в жайворонка, та жайворонок ще краще почав співати над його головою й не хотів летіти до бога.

— Ти, пташку, ти ніц і ніц не розумієш. Як малий Іван вганяв за тобою, аби тебе ймити, як шукав твого гнізда по межах та грав на сопільці, то ти тоді, пташко, розумно робила, щось співала, так треба було робити. Твій спів і Іванова сопілка йшли низом, а поверх вас сонце, і всі ви співали божий глас і надо мною, і над блискучими плугами, і над всім миром веселим. А крізь сонце бог, як крізь золоте сито, обсипав нас лепістю, і вся земля, і всі люди виблискували золотом. Так

*) Гулити - дурити.

то сонце розчинило весну на землі, як у великім кориті.

— А з того корита ми брали калачі, а калачі стояли перед музиками, а молоді в квітках любилися і йшли до шлюбу, і котилася весна, як море, як лотона; та тоді, пташко, твій спів сливав в моє серце, як різка вода в новий збанок...

— Іди-ж собі, пташко, в ті краї, де ще калачів не забрали, а дітей не порізали.

Обома руками взяв він свою сиву голову та й схилився до землі.

— Встид тобі, сивий волосе, встидайся, що приповідаєш та приспівуєш, як плаксива баба, бо нічо вже тобі на цім світі не поможе...

— Ех, сини мої, сини мої, де ваші голови покладені? Не землю всю, але душу би-м продав, аби-м кервавими ногами зайшов до вашого гробу. Господи, брешуть золоті книги по церквах, що ти мав сина, брешуть, що-сь мав! Ти свого воскресив, кажуть. А я тобі кажу: воскреси їх; я тобі кажу: покажи гроби, най я ляжу коло них. Ти видиш цілий світ, але над моїми гробами ти отемнів... .

— Най тобі оця сиза баня так потріскає, як моє серце... .

— Та прийдіть котра до старого; ніби ви їх не обіймали, моїх синів, та не лягали в

білу постіль? Та вони були, як дуби кучеряві... Та принеси на руках байстрятко, не встидайся, приходь. Дід тобі всі коверці під ноги підкине, а байструкові порубає все полотно найтонше на пелінки. Бо ти ходиш без вінка та плачеш від наруги... .

І дід здоймив обидві руки вгору і кликав ними до цілого світа:

— Ходи, невісточко, ходи до тата, нам попа не треба!

Голосно заридав, приліг до землі і нею, як хустиною, обтирав сльози і почорнів. Та ще благав далі:

— Або приходь хоть ти, коханко, без дитини, та на твоїй шиї я вздрю його руки, а на твоїх губах зачервоніють його губи, а з твоїх очей, як з глибокої криниці, я виловлю його очі і сховаю їх в моє серце, як у коробку. Я, як пес, занюхаю його чупер на твоїй долоні.... Коханко, приходь і ратуй старого!

— Ти ще є на світі, а їх нема жадного; то найдіть дорогу до мене та принесіть вість. Насипте студеної роси на мій сивий волос, бо він мене пече кожний, як розжарений дріт. Моя голова палиться від того вогню.

І рвав з голови сиве волосся та кидав на землю.

— Сине волосся, пали землю, я не годен вже тебе двигати!

До решти обезсилений приліг до землі і лежав довго мовчки, а потім лагідно розказував:

— Послідній раз приїшов Андрій; він був у мене вчений. «Тату, каже, тепер ідемо воювати за Україну».—За яку Україну?—А він підоймив шаблею груду землі, та й каже: «Оце Україна, а тут, — і справив шаблею в груди,—отут її кров; землю нашу йдем від ворога відбірати. Дайте мені, каже, білу сорочку, дайте чистої води, аби-м обмився, та й бувайте здорові»,—як та його шабля блиснула та й мене заслінила.—Сину, кажу, та є що в мене менший від тебе, Іван, бери й його на це діло; він дужий, най вас обох закопаю у цю нашу землю, аби ворог з цього коріння її не виторгав у свій вік.—«Добре, каже, тату, підемо обидва».—Та як це стара вчула, то я зараз видів, що смерть обвилася коло неї білим рантухом. Я подався до порога, бо-м чув, що її очі випали і покотилися, як мертве каміння по землі. Так мені здавалося, але світло на її чолі вже погасло...

— А рано вони обидва виходили, а стара сперлася на ворота, та не говорила, але так здалека дивилася, як з неба. А як я їх скидав

на колії, то-м казав: «Андрію, Іване, взад не йдіть, за мене пам'ятайте, бо я сам, ваша мама на воротях умерла»...

До самого вечора Максим водив коні по ниві, та не кричав уже, геть замовк. Діти, що вівці гнали, люди, що плугами поуз нього дзвонили з ляку, не поздоровляли його. Замазаний грязюкою, обдертий, кривий, він неначе западався в землю.

Пізнім вечором, як Максим пообходив корови та коні та подоїв вівці, увійшов до хати.

— Ти, небого, геть затихла, замертвіла, як би в тебе хто ніж упхав, не годна-сь слова сказати.... Та я в тобі ще розгрібу трохи вогню...

Він зварив кулешу, убрав білу сорочку, повечеряв і затих. Потім прикляк до землі і молився:

— А ти, мати божа, будь моєю газдинею; ти з своїм сином посередині, а коло тебе Андрій та Іван по боках... Ти дала сина одного, а я двох.

ЗМІСТ.

	стр.
Василь Стефаник	3
Синя книжечка	5
Підпись	11
Лист	19
В корчмі	27
Стратився	35
Лесева фамілія	43
Катруся	51
Мамин синок	61
Осінь	69
Новина	77
Май	83
Кленові листки	93
Сини	109

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ.

Франко.—Отець Гуморист. 48 ст. . . . . 20 к.
Франко—Як ченці дітей навчали. 12 ст. . . . . 10 к.
Черкасенко.—Сашків кінець. 20 ст. . . . . 5 к.

ТЕАТРАЛЬНА БІБЛІОТЕКА:

Амнуель.—Марат. П'єса на 1 дію . . . . . 15 к.
Бедзик.—Люди, чуєте! (До комуни). П'єса 3 одм. . . . . 15 к.
Винниченко.—Голота. П'єса на 5 одмін. . . . . 25 к.
Головко.—В червоних шумах. . . . . 20 к.
Дубровський.—Підручник театрального гриму. . . . . 15 к.
Мамонтів.—Драматичні етюди („Третя ніч", „Захід"). . . . . 25 к.
Мамонтів.—Над безоднею. Драма в 3-х акт. . . . . 15 к.
Манастирська.—Масниці. П'єса для дітей на 1 дію . . . . . 25 к.
Манастирська.—Новий рік. П'єса для дітей на 1 дію . . . . . 25 к.
Манастирська.—Осінь. П'єса 1 д. з піснями . . . . . 25 к.
Муринець.—По ревізії. Комедія на 3 дії . . . . . 15 к.
Рижов.—Чудо. Бувальщина на 1 дію . . . . . 5 к.
Сліпкова.—Тернами. Постановка на 4 картини до Шевченківських роковин . . . . . 25 к.
Старицький.—Ой, не ходи, Грицю, та на вечорниці. П'єса на 5 дій . . . . . 30 к.
Степовий.—Боротьба. П'єса на 3 дії . . . . . 15 к.
Тобілевич.—Сава Чалий. Трагедія на 5 дій . . . . . 35 к.
Яновська.—Як вони допомагали. П'єса на 4 одміни . . . 30 к.

ЦЕНТРАЛЬНИЙ ТОРГОВЕЛЬНИЙ ВІДДІЛ

ХАРКІВ, пл. Тевелєва, № 4.

Філії, торговельні контори та крамниці по всіх губерніяльних та окружних містах У. С. Р. Р.

348045

25 коп

Ціна 35 коп.

В 2.626